

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н. Александър Панов

Институт за литература при БАН

**по конкурса за научна длъжност „професор“ в професионално направление
2.1 Филология, специалност „Теория на литературата“, обявен от Института за
литература при БАН в ДВ бр. 94 / 25. 11. 2016**

По обявения от Института за литература при БАН конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“ в професионално направление 2.1 Филология по специалността „Теория на литературата“, излязъл в ДВ бр. 94 / 25. 11. 2016, единствен кандидат е проф. д.изк. Ангел Валентинов Ангелов.

Проф. Ангел Ангелов е един от най-изявените специалисти в няколко специалности: теория на литературата; изкуствознание; културология; теория на визуалния образ и връзка между слово и образ; теория на социалното въздействие на литературата и изкуството; изследвания в областта на литературоведската методология; формиране на европейска идентичност и на модерно самосъзнание. Неговите изследвания обхващат творчеството на писатели и художници, принадлежащи към различни национални култури и творчески школи, както и на литературоведи, теоретици и изкуствоведи, представители на различни методологически направления.

Всички тези, на пръв поглед разнопосочни, интереси и изследователски направления, се обединяват от идеята за осъзнаване на механизмите, по които се формира ценностната система на човека по време на знаковите преходи от традиционно към модерно общество и от традиционна към национална и европейска идентичност. В тези сложни и противоречиви процеси изкуството във всичките му проявления играе много съществена роля и задачата на изследователите е да проследят взаимодействието между различните начини за изразяване – словесни, визуални, музикални – за постигане на онази система от възгледи, ценности, образи на света, нагласи и отношения, които характеризират модерните световъзприятия и лягат в основата на универсалната европейска идентичност.

В дългата си професионална биография проф. Ангелов взема активно участие в различни български и международни проекти, провеждащи изследвания в споменатите направления. За пример ще приведа няколко от тях:

- Визуални концепции за антимодерността в Европа през XIX в.;

- Европа – символна география и исторически опит;
- Понятия и проблеми на съвременното литературознание;
- Образи на другото в литературната комуникация.
- Научна мрежа от девет университета и академични институции, работеща върху проект: „Съществува ли европейски литературен канон?“. Ръководител проф. д-р Михаел Бернсен, институт по романска филология, „Фридрих-Вилхелмс-Университет“, Бон. Част от научната мрежа е Международният докторантски колеж по италианистика. Институт по романистика, „Фридрих-Вилхелмс-Университет“, Бон. Ръководител – проф. д-р Паул Гайер.

Резултатите от своите изследвания проф. Ангелов е представял на многобройни научни конференции, провеждани у нас и в чужбина – Германия Италия, Унгария и др. Белег за признанието на неговите научни приноси са и поканите, които той получава от различни европейски университети за изнасяне на лекции и семинари в докторантски училища, специализации и др. Като пример ще посоча лекциите, изнесени в Университета в Бон:

- „*Immagini d'Anti/Modernità: esotismo e rivolta nella prima metà d'Ottocento*“, изнесена на международното докторанско училище, организирано от семинара по Романска филология към Университета в Бон: *Settimana intensiva del Dottorato Internazionale di Italianistica, Università di Bonn, Firenze, Paris-Sorbonne, Bonn, 29 maggio – 1 giugno 2013.*
- „*Forme di vita pre/moderne in “Storie di briganti italiani” di Washington Irving*“ - пред „Международен докторантски колеж по италианистика“. Институт по романистика, „Фридрих-Вилхелмс-Университет“, Бон.

В съответствие с разпоредбите на Закона за развитие на научния състав Ангел Ангелов представя за целите на настоящия конкурс само публикации, които не са представяни в процедури за придобиване на други научни степени и академични длъжности. Тематиката, около която те могат да се групират, е следната:

- Публикации, свързани с историята на литературознанието през XX. век;
- Публикации, свързани с отношението между слово и образ;
- Публикации, в които се обсъждат социалните функции на визуалния образ във връзка с отношението антимодерност/модерност.

Първата насока в научните интереси на Ангел Ангелов е свързана с процесите, протичащи в историята на европейското (преди всичко немското) литературознание. Те занимават автора още от времето, в което той защити своята кандидатска (днес

докторска) дисертация „Традиция и литературно произведение. Методологически проблеми“. Интересът му към темата обаче е предизвикан не от желанието да изгради една максимално широка картина на развитието на литературознанието, а да постигне колкото се може по-голяма дълбочина относно приноса на няколко европейски литературоведи при решаването на някои фундаментални въпроси на отношението литература – литературознание. Имената, върху които Ангелов съсредоточава вниманието си, са: на първо място Ерих Ауербах и Лео Шпитцер, а заедно с тях и Емил Щайгер, Вилхелм Дилтай, Гюнтер Мюлер, Ханс Роберт Яус и Едуард Саид, както и изкуствоведите Ервин Панофски, Хайнрих Вьолфлин и Ернст Гомбрих. В началото заниманията на Ангелов с творчеството на споменатите автори беше ориентирано към разкриване спецификата на техните методологически принципи, проявяващи се във връзка с изследването на базови въпроси на литературата като специфичен феномен – отношението традиция и творческа индивидуалност, стилистичен анализ на художествената творба и т.н. В последните години обаче интересът му към тяхното творчество се насочи в друга посока с намерение да изясни един различен аспект в битието на литературознанието. А именно – ролята му за формиране на ценности и нагласи в социалното пространство. Както самият Ангелов го определя: „научното творчество не е само интелектуална дейност, а е преди всичко социален ангажимент, положен върху морални основания“ („Европейската филология” на Ерих Ауербах). И още по-точно – намерението да се анализира приносът на европейското литературознание за изграждане на европейска идентичност: символната география на Европа, базовите ценности, които формират европейския тип световъзприятие и поведенчески модели. Отново в работата си за Ауербах Ангелов формулира целта си по следния начин: „Наследството на Античността е бивало присвоявано за една или друга национална и литературна кауза, но в работите на тези, които Ауербах нарича „европейски филолози“, ценността е не толкова националната изключителност, колкото изграждането на европейско единство върху обща историческа основа, нейните усвоявания и преобразувания.“

Основание за една такава претенция по отношение на литературознанието Ангелов намира в променената напоследък представа за същността на изкуството и на литературата в частност. За разлика от преобладаващите в ХХ в. концепции, които търсеха тази специфика основно в това, което той нарича „текстиманентни подходи“, днес ситуацията е променена. На литературата и изкуството се гледа като на специфичен обществен медиатор, с чиято помощ се формират социални нагласи и

идентичности – „литературната теория отдавна се е преобразувала в инструмент за културологични анализи в съответствие с променения статус на онова, което се приема или самоназовава като литература.“ Този възглед за същността на литературата и изкуството е и онова звено, което обединява иначе доста разнопосочните научни интереси на Ангелов – той залага като методологически фундамент и в изследванията си, посветени на отношението слово – образ, и в анализите на отношението модерност – антимодерност.

В тази връзка особено внимание заслужава студията му „Иманентното тълкуване (Werkimmanente Interpretation) в немското литературознание“. Макар че изследователската конкретика наистина е свързана само с някои процеси, протичащи в немскоезичния културен ареал – преходът от позитивизъм към духовно-историческия подход и от херменевтиката към морфологичния метод и иманентистките подходи – проблемите, които Ангелов повдига, не са национално специфицирани, а са универсални. Освен естествения за такива прегледи въпрос – кое предизвиква появата на един или друг методологически подход, за него особено важно е да изясни друг един аспект от проблема – по какъв начин литературоведската методология формира специфични обществени нагласи. Така, привидно ограниченото в рамките на немскоезичното литературознание, изследователско поле прераства в една универсална представа за развитието на литературознанието, показваща удивителната синхрония в появата на различни изследователски подходи, теми и проблеми, осъществяващи се в различни национални култури. Поне за мен някои от изводите на Ангелов, дори и по наглед дребни детайли, обясняват някои интересни паралели. Такъв е например въпросът за отношението свое – чуждо (Ангелов го нарича културен „дом“), проявил се във връзка с емиграцията на Ауербах и Щпитцер, в резултат на който се актуализира проблемът за отношението еврейска етническа принадлежност, юдаизъм и немско културно самосъзнание, от една страна, а от друга – възгледите на тези литературоведи за смислите на понятието Европа и нейните символични граници, обхващащи основно романските култури и най-силно повлияните от тях немска и англосаксонска култури. Етническият еврейн Ауербах е така изпълнен с немско културно самосъзнание, че до края на живота си не може да напусне немския културен „дом“. Тук паралелът с етническият немец Владимир (Волдемар) Проп и неговото руско самосъзнание и насочеността му към изследване на руския фолклор е много показателен. Или пък паралелът с интереса на Ауербах към съпоставката между Омир и Стария завет. Не може да се отмени интересът на Сергей Аверинцев (също един от авторите, към които

Ангелов проявява подчертано внимание), към същия този паралел, провокирал поставянето на един фундаментален методологически проблем – наличието на два типа словесно изкуство (словесност и литература), превърнал се за Аверинцев в основополагащ методологически постулат.

Ангелов не прави самоцелен анализ на процесите в литературознанието, а се стреми да открие историческата логика, провокирала онова, което днес наричаме „антропологически подход“. Точно в тази връзка е провокиран и интересът му към онзи изследователски метод в немското литературознание, известен като „Geistgeschichte“. Осмиван и отхвърлян от привържениците на иманентните подходи, този ориентиран към историята на идеите и културните тенденции научен метод, изискващ огромни познания и широка култура, днес може да се разглежда като пряк предшественик на литературната антропология. Или, както сам Ангелов казва: „От съвременна позиция обаче, мога да преценя творчеството на Ауербах като историческа антропология, която проследява промените, извършващи се в представянето на „човешката ситуация“ (Монтен) в (Западна) Европа от Античността до XX в. Акцентът е върху присъствието на човека в историята, разбрана като промяна и ставане.“

Това разбиране обяснява и странните процеси, протичащи в близката история на литературознанието, доминирани от силни революционни жестове, стремящи се да отхвърлят заварените постулати и предразсъдъци в полето на културата. Такъв според Ангелов е случаят с парадоксалното отношение на Едуард Саид към Ерих Ауербах. От една страна авторът на „Ориентализмът“, се стреми да отхвърли като вредна и несправедлива инерцията на европоцентричното, респ. романското, изследване на културните процеси, но от друга проявява огромен респект към наследството на Ауербах. И това се дължи основно на факта, че и двамата учени изхождат от една и съща методологическа база – литературата и литературознанието са мощни социални фактори, формиращи реалността, а не отразяващи я, както твърдяха позитивизмът и марксисткото литературознание, поставяйки по този начин литературата в незавидната роля на вторично и маловажно явление.

Втората насока на научни интереси на Ангел Ангелов е проблемът за отношението между слово и образ. Публикациите, посветени на това отношение, от една страна представят тълкувателската методология на изследователя, а от друга – способността му да извлича социални послания от анализа на конкретни художествени произведения, образи и мотиви.

Ангелов описва метода на своя тълкувателски подход като опит за разбиране как образът (самостоятелно или във взаимодействие със словото) способства за разбирането и изграждането (разрушаването, промяната) на социални ценности, модели за поведение, конфликти и идеологии. Той се противопоставя на тълкувателската традиция, която въздига литературното произведение в ранг на свещен текст, спрямо който тълкувателят възприема ролята на жрец, посвещаващ непосветените. Ангелов вижда задачата на анализатора като методично проучване на форми (при визуалните образи) и езикови употреби (при литературните произведения), както и на взаимодействията между тях, за да открие значимите смислови и идеологически резултати и въздействени постижения, които образът реализира чрез насочеността си към формиране на социалната среда, менталност, ценности, представи и нагласи. При това тези операции се извършват не изобщо, извънвременно, чрез описание на идеални структури, а проследявайки историческата конкретност в социалното битие на художествения образ, неговата обвързаност с определена публика и с определени тенденции в развитието на обществото. Оттук се стига и до изводите за това, какви са функциите, които образът изпълнява, създавайки устойчиви мотиви в социалната менталност – например образите на земния рай, на Аркадия, на примитивност от една страна и на историчност, създаваща конкретните преживявания на националното – от друга.

С помощта на този тълкувателски метод Ангелов прави задълбочени анализи на някои от най-устойчивите мотиви в културата и изкуството на XIX в. Сред тях са функциите на екзотичното за формиране на модерния начин за светоотношение – екзотичното става възможно само при съпоставката между ценностите на метрополията (модерност) и на примитива (традиционност). От своя страна тази дихотомия се историзира, поставя се в конкретна социална среда, свързана с протичането на конкретни социални процеси като социалните промени във Франция от първата половина на деветнайсети век, гръцките въстания и др. Особено интересен в тази връзка е изводът за възможното съжителство на революция (пределна историчност и модерност) от една страна и екзотика (пределна неисторичност и устойчивост) – от друга.

Третата насока в научните интереси на Ангелов възниква от интереса му към ролята на литературата и изкуството като социални медиатори („Подходът, който прилагам към разказите, е културно-антропологичен, което означава, че не анализирам

разказите като литературни произведения, а като социални медии, които създават ценности и формират нагласи и поведения“). Цитатът е от „Пред/Модерни форми на живот в „Италиански разбойници“ на Уошингтън Ървинг“. Тази студия е част от подготвяна от Ангелов монография, посветена на проблема за отношението модерност/антимодерност в изкуството, културата и социалната менталност на XIX век. Основни обекти в тази монография са произведенията на Хайнрих Хайне, Леопол Робер и Уошингтън Ървинг. А като основни проблемни полета са поставени въпросите за формирането и социалната функция на екзотиката и социалните, менталните и идеологическите стереотипи, налични в европейското обществено пространство в първата половина на XIX век. За осмислянето на тези процеси особено полезен се оказва анализът на един от най-разпространените и в някакъв смисъл най-всеобхватен мотив в социалната менталност на времето: този за разбойничеството.

Мотивът за разбойничеството присъства трайно в различните национални култури не само на Европа, но и на целия тогавашен свят. В изследването на Ангелов е застъпена само една от социалните функции, които той изпълнява – при двамата автори, които са в центъра на неговия интерес (Ървинг и Робер), ролята на разбойниците е да представят предмодерните форми на живот, противопоставени на външния поглед на модерния човек (пътешественик, наблюдател). Изводите на Ангелов са постигнати с помощта на внимателен и задълбочен анализ на отделни художествени произведения, които обаче са представителни за културните и социалните нагласи на своето време. В този смисъл е и твърдението, че популярната култура в модерността въздейства по-силно и върху по-широка публика, отколкото високата, което прави ролята ѝ на социален посредник, формиращ ценности, нагласи и поведения, много важна.

Интересно е, че в рамките на века образът на разбойниците преобръща изцяло своята социална функция и от изразител на предмодерните ценности се превръща в основен носител на идеята за социална трансформация, създавайки по този начин един нов стереотип. Този аспект от мотива за разбойничеството започва да се развива през втората половина на XIX век, за която Ангелов не пише. Би било интересно обаче да се проследи взаимодействието на двата стереотипа, както и заличаването на първия от втория, за да се превърне и той на свой ред в идеологема, изискваща преосмисляне и трансформация. Но това е само пожелание и приятелско предложение за една бъдеща насока на изследването.

В същата посока на изследване е и обширната студия, посветена на българския художник Димитър Добрович, живял основно в чужбина – Истанбул, Атина и най-вече

Рим. Неговото творчество е разглеждано като пример за господстващата през XIX век тенденция да се възприема Италия като образ на земния рай – една предмодерна и извънисторична представа, напълно несъответна на реалните исторически процеси, протичащи в страната през втората половина на века. Така се създават устойчивите туристически стереотипи, нагласи и очаквания, виждащи в изкуството възможност за придобиване на сувенир, вместо реална социална провокация, целяща промяната на световъзприятията и нагласи.

За реализация на задачата „изследване социалните функции на словото и визуалния образ“ спомага и проследяването на рецепцията в България на произведенията на Христо Явашев – Кристо. Този автор е отдавнашен приоритет за Ангелов, затова не е чудно, че и тази студия е изпълнена с необходимата научна прецизност и интерпретаторска задълбоченост.

Дотук проследих приносите в авторските публикации, които проф. Ангел Ангелов представя за целите на обявения конкурс. Не бих могъл обаче да отмина и още един аспект от неговата дейност – подготовката и ръководството на студенти и докторанти. Убеден съм, че това е много важна част от работата на един професор, който, освен да прави свои изследвания, трябва да осигури приемственост между научните поколения, създавайки така дефицитното у нас явление научна школа. Познавам Ангел Ангелов от дълго време и затова мога да свидетелствам, че той и в ролята си на „ученик“, и в тази на „учител“ е един от най-ревностните поддръжници на тази добра европейска традиция. В това отношение дейността на проф. Ангелов е образцова – четиримата докторанти, чиито научен ръководител е той, продължават различните аспекти от неговата научна дейност: история на културата (Ирен Крумова); социокултурни функции на културата (Анелия Далева); функции на визуалния образ (Яна Тодорова) и история на италианската култура (Райна Николова). Това е много съществен принос на Ангел Ангелов в българската наука.

Уважаеми членове на научното жури,

След като представих пред вас основните насоки на научната дейност на проф. д. изк. Ангел Валентинов Ангелов, бих искал да обобщя наблюденията си с два извода:

Първият е, че основният методологически подход на Ангелов – да анализира произведенията на изкуството основно през тяхната социална функция, съответства на съвременните тенденции в развитието на научните изследвания и преодолява ограниченията, наложени от иманентистките подходи, господствали в нашата научна област през по-голямата част от ХХ в.

Вторият извод, който се налага, е, че научната дейност на проф. д. изкз. Ангел Ангелов е определено приносна и запълва сериозни празноти в разбирането на културните явления не само в български, но и в европейски контекст.

В резултат на гореизложеното убедено предлагам на уважаемите членове на научното жури и на Научния съвет на Института за литература при БАН да присъдят на Ангел Валентинов Ангелов академичната длъжност „професор“.

2 май. 2017 г.

Рецензент: .....

(проф. дфн Александър Панов)